

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2020/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Boszoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

S. LACZKÓ ANDRÁS	
Pénz, fukarság, alku és honszeretet	
Vörösmarty Mihály <i>Honszeretet</i> című versének értelmezési kontextusáról	9
PATONAI ANIKÓ ÁGNES	
A dandy és a házinő: a divat mint író(nő)i önkép megjelenése az 1850-es és 1860-as évek	
néhány szövegében	51
NAGY IMRE	
Dramaturgiai mintázatok a <i>Bánk bánban</i>	75

KRITIKAI LAPOK

BÉLA BÁLINT	
Szerelmes énekek nagy elődök vonzásában	
(Balázs-Hajdu Péter, <i>Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes</i>	
<i>énekek című füzetének versanyaga</i> , Bp., reciti, 2019.).....	101
OROSZLÁN ANIKÓ	
Az útirajztól a tudományos-fantasztikus regényig	
(Maczelka Csaba, <i>A kora újkori angol utópiák magyar története</i> , Erdélyi Múzeum Egyesület,	
Kolozsvár, 2019.).....	107

FILLÉRTÁR

BARTALIS ÁGOTA	
A murányi történet Szász Károly feldolgozásában.....	113
SZÁSZ KÁROLY	
Murány' hölgye. Költői beszély négy énekben	121

Béla Bálint

Szerelmes énekek nagy elődök vonzásában

BALÁZS-HAJDU Péter, *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes énekek című füzetének versanyaga*, Budapest, reciti, 2019 (Irodalomtörténeti füzetek 181).

2019 végén jelent meg Balázs-Hajdu Péter monográfiája a Madách–Rimay-kódexek *Szerelmes énekek* című füzetének versanyagáról, mely a szerző 2016-os doktori disszertációján alapul. A kiadvány négy, egymástól jól elkülöníthető részből áll, melyek közül az utolsó egy appendix, amelyben Madách Gáspár szöveggondozó és szövegszerző munkásságáról olvashatunk. A kiadvány négy, egymástól jól elkülöníthető részből áll: *Bevezetés*, *Tüzetes rész*, *Konklúzió* és *Appendix*. A *Bevezetés* részhez kapcsolódik a műben elemzett kéziratos szöveganyagról készített digitális fotókópia, illetve az idézett szövegek átírási alapelvei. Az *Appendix* lényegében Madách Gáspár tevékenységével kapcsolatos kísérőtanulmány, mely két problémakört tárgyal: Madách Gáspár szöveggondozói és szövegszerzői munkásságát.

Habár a *Tüzetes rész* célja csupán annak a tizenöt, ismeretlen szerzőjű szerelmes versnek¹ az elemzése, melyek a Madách–Rimay-kódexek *Szerelmes énekek* című füzetében találhatók, a bevezető rész alaposan összefoglalja a Madách–Rimay-kódexek kutatástörténetét. Ennek jogossága mellett szól az a körülmény, hogy az említett kolligátum igen sok problémát felvet, a benne található művek szerzőségéről az idők során több, egymással polemizáló munka is született. A kutatások eredményeként a monográfiában is vizsgált költemények a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 12. kötetében *A Rimay–Madách-kódexek ismeretlen szerzőtől származó versei* című fejezet alatt jelentek meg. Vagyis szerzőségükről a kritikai kiadás csak annyit állít, hogy a művek sem Balassitól, sem Rimaytól nem származhatnak, a valódi szerző(k) azonosítása

1 Incipitek szerint: 1. *Ne gondold, szerelmem, könnyű indulatnak*; 2. *Nagy példát adhatok énrólam mindennek*; 3. *Ki-ki terhét vállán közülünk viseli*; 4. *Bírja bár akárki nagy jószágú Lévát*; 5. *Szerelemtől csak kár, hogy tiltunk szép személt*; 6. *Semmi állat nincsen földön nyomorultabb*; 7. *Egy szép rózsaszálat küldtem ajándékon*; 8. *Látod ez gyöngyszemet*; 9. *Oly nehéz nem látnom előttem jármia*; 10. *Hárfa ...at valahova juthat, mindent csendesít*; 11. *Ércnél, kősziklánál keménybnek vallhatnál*; 12. *Szerelmesitől vált valóban nagy kint lát*; 13. *Én édes jobb kezem, tőled kedven veszem*; 14. *Örüll, immár, lelkem, szép kincset találtál*; 15. *Beborult, fölhözött, bánat hozó egem*. – Vö. Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei, kiad. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi magyar költők tára XVII. század 12), 43–57.

pedig nagyon problémás. Éppen ezért Balázs-Hajdu Péter munkájában nem arra vállalkozik, hogy a művek szerzőiről állítson bizonyságokat, hanem arra, hogy a költemények „tüzetes olvasásával” a művek kontextusát, előszövegekhez való viszonyát és a használt poétikai-retorikai eszközöket feltárva olyan csomópontokat ragadhasson meg, amelyek elárulhatnak valami újat a lehetséges szerző(k) profiljáról. Mivel az elemzett költeményeken érződik mind Balassi, mind Rimay hatása, ezért a szerző azt reméli a tizenöt vers vizsgálatától, hogy képet kaphat egy olyan költői iskola praxisáról, amelyek Balassi és Rimay irodalmi munkásságának hatása alatt álltak. A szerző éppen ezért nem újabb találgatásokat ígér a művek szerzőségével kapcsolatban, hanem az adathozható, a szövegekben is kimutatható jellemzők alapján határolja el a lehetséges szerző(ke)t a nagy elődöktől. Ezzel párhuzamosan felvázolja azonban azokat a hatásokat, amelyek a hagyományokhoz kapcsolják ezeket a költeményeket.

A bevezető után megtekinthetők a vizsgált versanyagról készült másolatok, melyeket a szerző szövegátírással kapcsolatos elvei követnek. A kiadványban idézett szövegek minden esetben modernizált változatban szerepelnek: ahol ez már eleve rendelkezésre állt, ott a szerző átvette az általa megfelelőnek tartott kiadványok átiratait; amelyekből korábban pedig csak betűhű átirat készült, azokat maga modernizálta. A modern átírások sokban megkönnyítik, gyorsítják az egyes versekről készült elemzések megértését, így az olvasó előnyére is válnak, miközben a szövegek nem veszítenek filológiai pontosságukból: a fotómásolatok alapján ellenőrizhetővé válnak az átiratok. A szerző ezzel arra is felhívja a figyelmet, hogy minden átírás egyúttal értelmezés is, viszont azzal a megoldással, hogy a fotók szerepelnek a kiadványban, az olvasó az átiratok mellett ezekre is támaszkodhat. A kiadvány digitális változatában a fotók – megfelelő nagytárolás mellett – jól olvashatók, viszont, a kis méret miatt, nyomtatva már kevésbé.

Fontos és nem elhanyagolható gesztusnak tartom azt a bevezetőt a *Tüzetes rész* elején, amelyben a szerző kijelöli a szövegelemzési és -értelmezési irányt, amelyet követni fog, leválasztva azt a más értelmezői iskolák által használt fogalmakról. A szerző ebben „szövegközpontú retorikai olvasatok létrehozását” ígéri az olvasónak, megfigyelve a történeti poétika kívánalmait. Elemzéseiben különös hangsúlyt helyez a retorikai elemek katalogizálására, melyeket kontextusba helyezve feltérképezi azt a konvenciórendszert, amelyben az elemzett költemények születtek, vagyis a korszak szerelemideológiáját. Mindez nagyon jól kijelöli az olvasó számára, hogy mit várjon el a *Tüzetes részt* kitevő elemzésektől.

A retorika és szerelemideológia kapcsolódásának vizsgálatára nagyon szemléletes példa rögtön az első elemzett vers, a *Ne gondold, szerelmem, könnyű indulatnak...* kezdetű, melyben a használt retorikai alakzatok vizsgálatával felrajzolható a beszélő szerelemfelfogása, illetve az, hogy hogyan kapcsolódik a magyar nyelvű szerelmi költészet hagyományaihoz. A vers motívumai nagyrészt abból a kodifikált nyelvből származnak, mely a szerelmi költészet sajátja, például az is, hogy a szempár olyan, mint a tör („Képe szemeidnek ólálkodó töré”). Ez itt azt jelenti, hogy a megszólított nőalak szeme veszélyforrás, amellyel elcsábítja a beszélőt,

azonban ebben a versben a tőr nem szűrődik a szerelmes szívébe, a szem nem bocsát ki semmit, hanem magába zárja a szerelmes szívét („Nem szabadulhat ki én szívem belőle”), ezáltal a toposzhasználat szembehelyezkedik a látás platonista-extramissziós modelljével: kerüli, vagy nem ismeri azt. A szerelmes azonban még ezek alapján is áldozatként értelmezendő, tehát a retorikai eszközök használatának módja kijelöli azt is, hogy a beszélő miként vélekedik a szerelemről. Ezt támasztja alá az is, hogy az argumentációban a szerelmes mint vétkes a saját maga védelmére kel. A toposzok vizsgálata során Balázs-Hajdu Péter arra az eredményre jut, hogy a szem veszélyforrásként való ábrázolása másutt is megjelenik a magyar nyelvű szerelmi lírában, például Balassi is használja ezt a toposzt az *Örvenharmadikban*: „*Úgy két szép szemével, mint két éles tőrrel, Julia győz, megkötöz.*” Mindez igazolja a szerző azon ígérését, hogy a versek kontextusát képező szerelemideológiát igyekszik konkrét szöveghelyeken fellelhető retorikai eszközhasználattal megvilágítani. Ezek mellett pedig megmutatja a toposzhasználatban fellelhető sajátosságokat, eltéréseket is.

A tizenöt, ismeretlen szerzőjű vers elemzése során Balázs-Hajdu Péter részletesen tárja fel azokat a retorikai eszközöket, melyeket az elemzett költemények használnak, de nem áll meg ennyinél, hanem sorra veszi azokat a kapcsolódási pontokat is, melyeken keresztül a költemények kapcsolódnak az elődök által kialakított hagyományokhoz, különös tekintettel Balassi Bálint és Rimay János szövegeire. Ilyen kapcsolódási pontot jelent a toposzok ismétlődése vagy hasonló módon történő használata (amit az előző bekezdésben szemléltettem a *szem* és a *tőr* példájával); a tartalmi elemek hasonlóságai; a rímokok hasonlóságai (az előbb említett versben található *nap–kap–rab* rímhármas Balassinál is megjelenik); a metrikai megoldások hasonlóságai (a korpusz verseinek viszonya a Balassi-strófához: mind a kilenc-, mind a háromsoros tördelésre található példa); a stilisztikai hasonlóságok; a konkrét reminiscenciák vagy a verstípusok és a versek funkcióinak hasonlóságai (a vizsgált szöveganyag ajándékkísérő versekkel való kapcsolata). Ezekből alaposan megrajzolt képet kaphat az olvasó arról, hogy a vizsgált költemények milyen helyet foglalnak el a kánonban, és a bevezetőben ígértekhez méltóan a szerző feltárja azokat a tényezőket, amelyek alapján ezek a szövegek leválaszthatók Balassi Bálint, illetve Rimay János szerzőségéről. Ezzel párhuzamosan arra a kérdésre is keresi a választ, hogy mely szövegek lehetnek esetlegesen Balassi vagy Rimay bizonyos költeményeinek reminiscenciái, és melyek mutatnak poétikai-retorikai megoldásaikban egyezést vagy eltérést az elődökhöz képest; azaz tárgyalja az invenció kérdését is. Balázs-Hajdu Péter könyvében támaszkodik a korábbi elemzésekre, de felhasználva az újabb kutatási eredményeket és a számítástechnikában rejlő lehetőségeket több helyen árnyalja, pontosítja és kiegészíti azokat, így komplexebb képet tud nyújtani a tizenöt költeményről. A korpuszelemzés segítségével ugyanis sokkal könnyebben fellelhetőek a bekezdés elején említett kapcsolódási pontok. Például a rímokok egyezését, hasonlóságait és eltéréseit egy kereshető korpuszon belül sokkal gyorsabban és pontosabban meg lehet találni, mint ha ugyanezt a vizsgálatot papír alapú kiadványok összeolvasásával végeznénk el.

A szerző minden egyes elemzés végén külön fejezetben összegzi az adott költeménnyel kapcsolatos eredményeket és kihangsúlyozza az adott művel kapcsolatos főbb állításokat, ezzel természetesen segítve az olvasót is. A tizenöt tanulmány egyenként véve is jól olvasható, mindegyik teljes képet ad az adott költeményről. Ettől azonban a *Tüzetes rész* még nem válik széttöredezetté, hiszen a szerző ügyel arra is, hogy ne csak az adott költemény retorikai-poétikai eszköztáráról áruljon el minél többet, hanem hogy a füzet versanyagának egészét vizsgálva a költemények egymással való kapcsolatáról is tegyen megállapításokat. Feltár például egy három egymáshoz szorosabban kapcsolódó versből álló zárványt a versanyagban belül. A három válaszlevél-költemény (11–13. sz.) egymás után következik a kéziratban. A szövegek vizsgálata feltárja a versek paratextusainak és strófikájának hasonlóságait. A költemények funkciója és tartalmi jegyei is igen közel állnak egymáshoz. Mindebből mégsem következik az, hogy a három vers ugyanattól a szerzőtől származna, hiszen a vizsgálat során kiderül az is, hogy hasonlóságaik ellenére eltérő imitációs stratégiákat tartalmaznak. A kolligátum szempontjából ez a zárvány azért lehet izgalmas, mivel megengedi azt a feltételezést, miszerint a költemények „kívülről” érkeztek, ami újabb érv az ellen, hogy ugyanazon szerzőtől származna mind a tizenöt vers.

Balázs-Hajdu Péter a konklúziókat átlátható struktúrában vonja le, külön fejezetekben szól az egyes tényezőkről, amelyeket vizsgált. A teljesség igénye nélkül néhány: terjedelem, versforma, verstípus, funkció, rímek. Ezeket a jellemzőket ütközteti Balassi Bálint és Rimay János műveinek ugyanezen aspektusaival, amivel még inkább ráerősít azokra a hatásvonalakra, amelyeket az egyes művek elemzésénél feltárt. Többek között arra is megpróbál választ találni, hogy minek az eredményeképp jöhetett létre a könyv tárgyát képező kolligátum, és a könyv eredményei alapján milyen megállapításokat lehet tenni a művek szerzőségére vonatkozóan. Balázs-Hajdu Péter arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált költemények nagy valószínűséggel nem egy szerzőtől származnak, ezzel megkérdőjelezve azt a szakirodalmi konszenzust, hogy monolitikus egységként érdemes tekinteni a kolligátum költeményeire. Balázs-Hajdu Péter elemzése éppen emiatt hatékony, hiszen nem akarja megválaszolni a szerzőség kérdését, hanem a versek tüzetes olvasásán keresztül szerzői profilokat vázol fel, amelyeket összevetve kirajzolódnak a versanyag különbözőségei: bizonyos fogások nemigen képzelhetők el ugyanazon szerző tollából.

A szerző nem tud választ adni arra, hogy pontosan hány szerzőt kell feltételezni a kolligátum anyaga mögött, de záró gondolataiban arra a következtetésre jut, hogy „az elődköltők (Balassi Bálint és Rimay János) retorikai-poétikai teljesítményeit a popularizálódás széles útjára terelő gyakorlatnak lehet elsődleges dokumentuma a Madách–Rimay-kódexek *Szerelmes énekek* című füzetében megörökített tizenöt vers” (249). A feltevés alapja az a vizsgálatok során több ponton is igazolt megállapítás, hogy a költemények retorikai-poétikai teljesítményüket tekintve elmaradnak Balassi vagy Rimay műveitől, így a legtöbb helyen nem invencióról, hanem imitációról beszélhetünk. Például a legelső versben a

megszólítottat egyszer sólyomként, egy másik helyen pedig fészekként láttatja a szerző. Ezt akár invenciózusnak is tekinthetnénk, azonban Balázs-Hajdu Péter emlékeztet rá, hogy ugyanezt a fogást Balassi már korábban „elkövette”. A versek inkább a korabeli konvenciókat követik, mintsem meghaladnák azokat, hangütésüket tekintve is elmaradnak az elődöktől, sokféleségükkel pedig inkább a többszerzőjűség mellett foglalnak állást. Az udvarló költemények mellett didaktikusak is megjelennek, de van köztük parodisztikus-latrikánus (*Szerelemtől csak kár...*) is, ezek poétikai-retorikai eszköztára, kapcsolódása az elődköltőkhöz szintén nem egységes: más-más forrásokból merítenek. Ezek alapján feltehetően nem egy szerző szárnypróbálgatásairól lehet szó, hanem több, egy iskolához kötődő költő tevékenységének lenyomata lehet a vizsgált szöveganyag. Ezzel a szerző újdonságot tud mondani az eddigi feltételezésekhez képest, ami kizárólag a szöveganyag „tüzetes olvasásával” vált lehetségessé.

Az *Appendix*ben Madách Gáspár szöveggondozó és szövegszerzői tevékenységéről olvashatunk részletesebben. A kísérőtanulmány-szerű rész tanulsággal szolgál arról, hogy Madách Gáspár miként kezelte a Rimay-hagyatékot, illetve szövegszerzőként mi jellemzi leginkább a munkásságát. Balázs-Hajdu Péter e téren is alternatívát kínál a korábbi feltételezésekkel szemben. Madách Gáspárról azt szokták állítani, hogy a Rimay-hagyaték egyik gondozója, aki nagyon sokat tett azért, hogy a verseket kiadják. Balázs-Hajdu Péter a fennmaradt levélfogalmazványok alapján azonban arra a következtetésre jut, hogy habár Madách nagyon elkötelezett volt Rimay verseinek kiadásában, valójában személye nem volt olyan nagy súlyú, hogy a célját elérje. Erre lehet bizonyíték az, hogy Madách egyik levélfogalmazványában olyasvalakit szólít meg, aki jobban ért a magyar szavak leírásához, de Madách félénken kérné meg a közreműködésre. Ehhez a fogalmazványhoz csatolná Rimaynak fia haláláról írt versét. Annyi bizonyos, hogy a Jancsika haláláról írt vers kizárólag a Madách–Rimay-kódexben hagyományozódott, ami azt feltételezi, hogy a levélfogalmazványt vagy soha nem küldte el Madách a címzettnek a verssel együtt, vagy a felkért „névtelen” mégsem vállalkozott a feladatra. Így Madách szöveggondozó munkásságát a szerző szerint érdemesebb kevésbé hangsúlyosnak tekinteni.

Madách Gáspár saját költeményeit Balázs-Hajdu Péter két nagyobb csoportba sorolja: a moralizáló és a latrikánus költemények közé. A moralizáló költeményeket nem tekinti befejezettnek, egy-egy témát Madách többször is feldolgoz, melynek motivációja a megváltozott alkalom. Ezek a költemények leginkább parafrázisok, egyik költeménye például a „catói” aranyigazságok fordítása és rímekbe szedése.

A latrikánus énekeket tekintve kettőt szoktak megemlíteni Madách Gáspár kapcsán, az egyik a *Bendő Panna éneke*, a másik pedig a *Balassa János éneke*, azonban ezek szerzőségéről vita folyik. Balázs-Hajdu Péter itt sem foglal állást, viszont a *Szerelmes énekek* füzetanyagához hasonlóan vizsgálja a két költemény kapcsolatát Madách és az elődök más költeményeivel. Arra a megállapításra jut, hogy a két vers mögött nem feltétlenül kell azonos szerzőt feltételezni, tehát a monográfia

törzsét adó *Tüzetes* részben alkalmazott módszer szerint fogalmazott meg óvatos következtetéseket a két vers szerzősége kapcsán.

Összességében, Balázs-Hajdu Péter izgalmas utakon keresztül közelít a sokak által vizsgált versanyaghoz, egyben összegzi is az eddigi ismereteket, és tud újdonságot mondani róluk. Külön érdemes megemlíteni a könyv kapcsán, hogy ez a munka egy nagyobb vállalkozás, a RMVA 17 adatbázis² építéséhez is kapcsolódik. A kutatás eredményei jelentős mértékben segítették az adatbázis szempontrendszerének kialakítását, másrészt próbára is tették a készülő repertórium szempontrendszerét, így a könyv témáján túlmutató jelentőséggel bír. A monográfia segítségével a 17. századi magyar versek megközelítéséhez is újabb szempontrendszert kaphatunk.

2 Régi Magyar Verses Adatbázis – Vö. BALÁZS-HAJDU Péter, BOGNÁR Péter, HEVESI Andrea, SINKA Zsófia, *Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 461–470.